

۱۳۸۸۵۲۷

گفتمان عدالت فضایی در شهر

مفاهیم و انگاره‌های نظری

در حوزه‌ی عدالت فضایی در شهر

گروه نویسندگان:

هاشم داداش پور، استادیار گروه شهرسازی دانشگاه تربیت مدرس
بهرام علیزاده، دانشجوی دکترای شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز
فرامرز رستمی، کارشناس ارشد شهرسازی

سرشناسه	داداش پور، هاشم، ۱۳۳۹ -
عنوان و نام پدیدآور	گنجینه عدالت فضایی در شهر: مفاهیم و انگاره‌های نظری و حوزه‌ی عدالت فضایی در شهر/ گروه نویسندگان: هاشم داداش پور، بهرام علیزاده، فرامرز رستمی.
مشخصات نشر	تهران: آذرش، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۲۵۵ ص.: جدول.
شابک	۱۵۰۰۰ ریال- 91-2-978-600-686۰
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	ص.ع. به انگلیسی: Spatial justice dial. in city.
یادداشت	کتابنامه: ص. ۲۲۲ - ۲۵۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.
عنوان دیگر	مفاهیم و انگاره‌های نظری در حوزه عدالت فضایی در شهر
موضوع	عدالت
موضوع	عدالت اجتماعی
موضوع	شهرسازی -- طرح و برنامه‌ریزی
موضوع	جامعه‌شناسی شهری
موضوع	کاربری زمین‌های شهری -- ایران
شناسه افزوده	علیزاده، بهرام، ۱۳۶۳ -
شناسه افزوده	رستمی جراتی، فرامرز، ۱۳۵۵ -
رده بندی کنگره	۱۳۹۳/۵۷۸JC د۷-۱۳۹۳
رده بندی دیویی	۳۳۰/۵۱
شماره کتابشناسی ملی	۳۶۴۳۴۶۰

انتشارات آذرخش

www.azarakhshpub.com

گفتمان عدالت فضایی در شهر

مفاهیم و انگاره‌های نظری در حوزه‌ی عدالت فضایی در شهر

گروه نویسندگان : هاشم داداش پور، بهرام علیزاده، فرزین رستمی

ناشر : انتشارات آذرخش

چاپ : اول ۱۳۹۴

شمارگان : ۲۰۰ نسخه

چاپ و صحافی : نشاط

قیمت : ۱۵۰۰۰ ریال

تهران- خیابان انقلاب- روبروی دانشگاه تهران- جنب خیابان

دانشگاه پاساژ فرشته- شماره ۱۳۲۰

تلفن پخش: ۶۶۴۹۳۳۰۱ و ۶۶۴۱۷۳۴۲ و ۷۰۳۵۵۷۶ ۰۹۱۲

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۸۱-۹۱-۲

فهرست مطالب

آغاز سخن.....	۱
فصل اول: کندوکاوی در مفهوم عدالت و بررسی بنیان‌های نظری آن.....	۷
مقدمه.....	۶
مفهوم عدالت از دیدگاه اندیشمندان جهان غرب.....	۷
مفهوم عدالت از نظرگاه اندیشمندان اسلامی / ایرانی (مفهوم عدالت در دنیای شرق).....	۱۶
بررسی مفهوم عدالت در مکاتب مختلف بشری و مکتب اسلام.....	۳۲
بررسی مفهوم عدالت از دیدگاه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی.....	۴۶
جمع‌بندی.....	۶۲
فصل ۲: مفاهیم و اصطلاحات نظری در حوزه‌ی عدالت در شهر.....	۶۵
مقدمه.....	۶۵
سیر تاریخی مفهوم عدالت در شهر.....	۶۶
بررسی دیدگاه‌های شهری در زمینه عدالت.....	۶۸
رویکرد عدالت محیطی در برنامه‌ریزی شهری.....	۷۴
رویکرد عدالت توزیعی در برنامه‌ریزی شهری.....	۷۹
رویکرد عدالت اجتماعی در برنامه‌ریزی شهری.....	۸۵
رویکرد عدالت فضایی در برنامه‌ریزی شهری.....	۹۴
رویکرد شهر عادل در برنامه‌ریزی شهری.....	۱۰۵
جمع‌بندی.....	۱۰۷
فصل سوم: عدالت فضایی و بایسته‌های تحقق آن در شهر.....	۱۱۱
مقدمه.....	۱۱۱
فلسفه‌اندیشی درباره‌ی فضا.....	۱۱۱
عدالت فضایی و برنامه‌ریزی شهری.....	۱۱۹
عدالت فضایی و طراحی شهری.....	۱۲۳
عدالت فضایی و توزیع خدمات شهری.....	۱۲۸
انواع عدالت فضایی.....	۱۳۳
عدالت فضایی در توزیع خدمات عمومی شهری.....	۱۳۷

جمع‌بندی ۱۴۷

فصل چهارم: بررسی جایگاه عدالت فضایی در نظام برنامه‌ریزی شهری ایران ... ۱۴۷

مبانی نظری نظام برنامه‌ریزی شهری ایران ۱۵۳

ساختار نظام برنامه‌ریزی شهری ایران ۱۵۹

ساختار نظام شهری در ایران ۱۶۳

نظام مدیریت شهری در ایران ۱۶۸

پیامدهای نظام برنامه‌ریزی شهری ایران ۱۷۴

جایگاه عدالت در برنامه‌ریزی شهری ایران ۱۸۱

فصل پنجم: چهارچوب مفهومی و کاربردی عدالت فضایی در برنامه‌ریزی شهری ۱۹۰

مقدمه ۱۹۰

تبيين صورت‌بندی مفهومی عدالت ۱۹۱

نکته‌ی اشتراک برنامه‌ریزی شهری و عدالت فضایی ۱۹۲

تبيين جایگاه عدالت در نظریه‌ای برنامه‌ریزی شهری ۱۹۴

تبيين معیارهای عدالت فضایی در برنامه‌ریزی شهری ۱۹۶

سازمان‌دهی نظام برنامه‌ریزی براساس برنامه‌ریزی عدالت‌محور ۲۰۵

فرایند برنامه‌ریزی عدالت‌محور ۲۰۶

بررسی شرایط مرتبط با برنامه‌ریزی شهری ایران ۲۲۴

فصل پنجم: کتاب‌شناسی ۱۹۰

بررسی مهم‌ترین نوشته‌های جهانی در زمینه‌ی عدالت در شهر ۲۳۲

بررسی مهم‌ترین نوشته‌های ایرانی در زمینه‌ی عدالت در شهر ۲۴۲

آغاز سخن

اندیشه‌ی عدالت، موضوعی است که از مدت‌ها قبل، ذهن بسیاری از پژوهشگران، فیلسوفان، جامعه‌شناسان و روان‌شناسان را به خود مشغول کرده است و تاکنون نظریات متفاوتی از آن ارایه گردیده است. این موضوع در دهه‌های اخیر نیز به عنوان یک موضوع مهم برای بسیاری از اندیشمندان در حوزه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فلسفی و سیاسی به حساب آمده به طوری که در دهه‌های اخیر اندیشه‌های جدیدی در زمینه‌ی عدالت مطرح گردیده است که تأمل‌کردنی است؛ کتاب حاضر بخشی از این اندیشه‌ها را پوشش می‌دهد. این کتاب بنا به رسالت خود، بیشتر به ارتباط بین عدالت و شهرسازی (برنامه‌ریزی، مدیریت و طراحی شهری) پرداخته و نظریات عدالت را بیشتر در قالب عدالت فضایی مورد کنکاش قرار داده است.

تأمل در برنامه‌ریزی نمی‌شود که برنامه‌ریزی زاینده‌ی قانون کمیابی منابع و تعیین‌کننده چگونگی توزیع و تخصیص منابع به آن ساکنان (ذی‌نفعان و صاحب‌نفوذان حال و آینده) در مکان‌های متفاوت است و نتیجه‌ی آن بر خردرزاری بیشتر برخی از ذی‌نفعان و مکان‌ها در مقایسه با دیگر ذی‌نفعان و مکان‌ها است. این نکته نشانه‌گر این مهم است که برنامه‌ریزی متأثر از قدرت و سیاست است و برنامه‌ریزی شهری نیز از این امر مستثنا نیست. همه‌ی ما در محیط خودساخته زندگی می‌کنیم که تسلط چندانی بر نیروهای تسکیل‌دهنده‌ی آن نداریم. سازمان‌دهندگان و تغییردهندگان محیط مصنوع، نه ما (ساکنین شهر) بلکه گروهی در سایه و بی‌نام هستند که با اتکا بر فرایندهای پنهان و مبهم به تغییر محیط می‌پردازند... با آمدن این روند نتیجه‌ای جز خصوصی‌سازی فضاها، شهری و ایجاد بی‌عدالتی و جدایی‌گذاشتن از سازمان فضایی شهرها نیست.

همچنین تأمل در شهر عدالت‌محور به تقویت ادعای هنجاری برنامه‌ریزی شهری کمک می‌کند؛ ادعایی که در دوره‌ی فعلی عمل‌گرایی و عقب‌نشینی برنامه‌ریزی، بسیار لازم است. تقاضا و تأکید برای عدالت توزیعی جنبه‌ای لازم، ولی ناکافی از این ادعای هنجاری است. عدالت توزیعی از توجه به دلایل بی‌عدالتی که ساختاری است و ریشه در نقش قدرت دارد، باز مانده است. شهر نه تنها باید برابری توزیعی داشته باشد، بلکه آن باید حامی توسعه‌ی هم‌افزایی قابلیت‌های انسانی نیز برای همگان باشد و این امر به برنامه‌ریزی عدالت‌محوری نیاز دارد که از جنس برنامه‌ریزی همگانی و مردم‌سالارانه باشد.

برای کسانی که کارهای برنامه‌ریزی شهری را در حیطه‌ی سیاست دموکراتیک می‌بینند، مفهوم عدالت فضایی، انتقادی از طرد، به‌حاشیه‌راندن، تسلط و سرکوب سیستماتیک است. هدف

از این انتقاد تفسیر یک گفتمان ایدئولوژیکی درباره‌ی بی‌عدالتی فضایی است؛ گفتمانی که متأثر از دو مفهوم «حق معطوف به‌شهر» (حق فعال و توانمندساز که باید از طریق تلاش نهادی تعریف و تصحیح شود) و حق تفاوت (تلاش برای طبقه‌بندی‌نشدن در گروه‌های همگن) است که حرکت‌های اجتماعی (جنبش‌های اجتماعی) نوظهوری همانند جنبش‌های مدنی اخیر کشور ترکیه (جنبش پارک‌گری) در آن جای دارند (مطالبه‌ی حق معطوف به‌شهر^۱).

لازمه‌ی رسیدن به این چنین مطالبه در شهر نیازمند فاصله‌گرفتن از سیاست‌های شهری آمرانه و تک‌گفتاری و نزدیک‌شدن به سیاست‌های دموکراتیک و عقلانیت بین‌آذهانی است. برنامه‌ریزی شهری در ایران به دلیل وابستگی‌اش به انگاره‌ی جامع/عقلانی (در قالب طرح‌های جامع و تفصیلی و حتی طرح‌های راهبردی و ساختاری) حالت تک‌گفتاری و آمرانه دارد که البته در دهه‌های اخیر کشورهایی در قالب نظریه (کتاب‌ها، مقاله‌ها و پایان‌نامه‌ها) برای همگانی کردن برنامه‌ریزی شهری در ایران انجام شده است، اما توفیق‌چندانی در این زمینه در عمل به وجود نیامده است؛ از این رو، برنامه‌ریزی شهری در ایران از رسیدن به معنای حقیقی عدالت فضایی در شهر بازمانده است. رویه بی‌عدالتی در شهرهای ایران نیازمند تغییر در انگاره‌ی برنامه‌ریزی شهری است. بررسی ادبیات نظری، زمینه‌ی عدالت فضایی و حق معطوف به شهر، ما را به سمت انگاره‌ی دموکراتیک و همگانی در برنامه‌ریزی شهری هدایت کرده است. در سایه‌ی چنین نگرشی است که می‌توان به عدالت در شهر اندیشید. در این راه کمک‌جستن از آموزه‌های مکتب اسلام که دین‌رهای بی‌بخش است، ضرورت دارد.

تأمل در آموزه‌های مکتب اسلام نشان می‌دهد که این چنین مفهوم‌سازی از عدالت اجتماعی در شهر (درک حق‌مدارانه از عدالت و مطالبه‌ی حق معطوف به شهر به انصاف‌خواهی به‌وسیله‌ی شهروندان) با خاستگاه اسلام از عدالت اجتماعی، قرابت بیشتری دارد. خداوند در سوره‌ی رعد آیه‌ی ۱۸ می‌فرماید: «... سرنوشت هیچ قومی تغییر نمی‌یابد مگر آنکه خداوند بخواهد.»^۲ این آیه مردم را متوجه مطالبه‌ی حقوق انسانی و اجتماعی همانند عدالت و حق معطوف به شهر در جامعه می‌کند. استاد «مرتضی مطهری»، حق و عدالت را لازم و ملزوم هم می‌داند و عدالت را به معنای رعایت استحقاق‌ها در جامعه قلمداد می‌کند. عدالت در اسلام ابزاری حیاتی برای رسانیدن حق به صاحبان واقعی‌اش در جامعه است. همچنین در آموزه‌های اسلامی آمده است که حق دادنی نیست، بلکه گرفتنی است. این نکته نشانگر ارتباط عدالت فضایی با حق معطوف به

۱. The Right to the City.

۲. إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يَغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ (رعد/ ۱۸)

شهر و حق تفاوت است. بر این اساس مفهوم عدالت در این کتاب به معنای تلاش در مقابل هر گونه تبعیض (رعایت نکردن اصل مساوات و انصاف) و سرکوب (عدم رعایت حق آزادی و پیشرفت) تعریف می شود و حق و عدالت لازم و ملزوم هم به حساب می آیند. این نوع مفهوم سازی از عدالت مستلزم نگاه سیاسی، اجتماعی و فرایندی به فضا است؛ فضا که خود نتیجه اقدامات قبلی است و به اقدامات تازه اجازه می دهد که اتفاق بیافتند، درحالی که اقدامات دیگری را پیشنهاد و اقداماتی را نیز منع می کند. بنابراین تأکید بر خود فضا نیست، بلکه فرایندهایی است که فضا را تولید و باز تولید می کنند.

این کتاب آوی دو پرسش عمده است: اولین پرسش متوجه رابطه ی عدالت فضایی با شهر است و پرسش دوم متوجه چگونگی تحقق عدالت در نظام شهرسازی ایران می باشد. سعی بر این است تا بعد از تبیین نظری مفهوم عدالت فضایی در شهر و همچنین بررسی شرایط اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حاکم بر نظام شهرسازی کشور، به معیارهای روشنی در خصوص رابطه ی عدالت فضایی و شهر دست یابیم. به علاوه یکی از اهداف ضمنی این کتاب، یافتن پاسخی نو برای پرسش تبیین جایگاه عدالت در نظام شهرسازی ایران با محوریت مفهوم عدالت در مکتب اسلام است. با این حال توجه اصلی در این کتاب بیشتر بر تبیین چهارچوبی مفهومی و کاربردی از عدالت فضایی در شهر اسلام، با رسیدن به این منظور، کتاب حاضر در شش فصل تدوین شده است.

در فصل نخست کتاب، **کندوکاوی در مفهوم عدالت و بررسی بنیان های نظری آن**، به مفهوم عدالت در نگاه اندیشمندان غربی و ایرانی/اسلامی پرداخته شده است. با توجه به وابستگی مفهوم عدالت با شرایط زمانی و مکانی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و...، در این فصل سعی شده مفهوم عدالت، از دیدگاه های مختلف فلسفی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و بررسی شود. همچنین در این فصل مفهوم عدالت در مکاتب مختلف بشری و مفهوم آن در مکتب اسلام نیز بررسی شده است.

در فصل دوم کتاب، **مفاهیم و انگاره های نظری موجود در حوزه ی عدالت در شهر**، به بررسی رویکردهای نظری شهری موجود از جمله، دیدگاه عدالت محیطی، عدالت توزیعی، عدالت اجتماعی و عدالت فضایی پرداخته شده است. در پایان، نظریه ی شهر عادل از «سوزان فاینشتاین» بررسی شده است.

فصل سوم کتاب، **عدالت فضایی و تحقق آن در شهر** که هسته ی اصلی کتاب است با فلسفه اندیشی درباره ی فضا آغاز شده و در نهایت به تبیین معیارهایی برای عدالت فضایی و

سنجش آن در شهر رسیده است. در این مسیر به جایگاه عدالت فضایی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری و توزیع خدمات و منابع در شهر نیز توجه شده است.

فصل چهارم کتاب، **بررسی جایگاه عدالت فضایی در برنامه‌ریزی شهر ایران**

ابتدا مبانی نظام برنامه‌ریزی و ساختار شهرسازی ایران بررسی شده و بعد از تشخیص پیامدهای آن، به تبیین جایگاه عدالت در نظام شهرسازی ایران پرداخته شده است.

در فصل پنجم کتاب، **فرجام سخن**، به جمع‌بندی مفاهیم موجود در زمینه‌ی عدالت فضایی در شهر پرداخته و با بررسی شرایط اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... کشور، پیشنهادهایی برای زمینه‌ی تحقق عدالت فضایی در نظام برنامه‌ریزی شهری ایران ارائه شده است.

فصل ششم، **کتاب‌شناسی**، به‌منظور آشنایی بیشتر خوانندگان در زمینه‌ی عدالت و برابری فضایی در شهر تدوین شده است. در این فصل فهرستی از مهم‌ترین نوشته‌های موجود (در قالب کتاب، پایان‌نامه و مقاله فارسی و لاتین همراه با ارائه‌ی اهداف و روش‌شناسی آنها آورده شده است.

این کتاب با استفاده از حمایت مالی معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور به‌رنگ بنفشه تحریر در آمده است؛ از این‌رو، بر نویسندگان فرض است که تقدیر و سپاس خود را از این حمایت‌گر علمی اعلام دارند. کتاب حاضر، مفاهیم ارزنده و بدیعی را در اختیار صاحب‌نظران، متفکران، دانشجویان و علاقه‌مندان مباحث مرتبط با عدالت در حوزه‌های مدیریت و سیاست‌گذاری شهری، برنامه‌ریزی و طراحی شهری، جامعه‌شناسی شهری، علوم سیاسی و اقتصاد شهری قرار می‌دهد. امید است تلاش‌های چندساله‌ی نویسندگان، پاسخ‌گوی بخشی از نیازهای نظری و حرفه‌ای جامعه‌ی علمی کشور ایران باشد.

گروه نویسندگان

پاییز ۱۳۹۳